

## Dvije banove žene. Bilješka o privatnom životu Nikole Tomašića

MARIO STIPANČEVIĆ

Hrvatski državni arhiv

Zagreb, Hrvatska

mstipancevic@arhiv.hr

Prilog nastoji rasvijetliti dio privatnoga života negdanjega hrvatskog bana Nikole Tomašića – točnije njegove bračne veze s Marijom Gluhak i Paulom Gaj. Možda to i ne bi bilo vrijedno prikazivanja da Tomašić zbog drugoga braka nije odlučio prijeći na pravoslavlje i oženiti se znatno mlađom odabranicom koja je u to vrijeme slovila za jednu od zagrebačkih ljepotica, što je izazvalo velik odjek u višim društvenim krugovima onoga doba. U članku se pored činjenica razloženih na temelju izvornih arhivskih vrela te dostupne literature vjerojatno prvi put široj javnosti podastiru i slikovni prikazi ženskih aktera ovih zbivanja.

Ključne riječi: Nikola Tomašić; Marija Gluhak; Paula Gaj; Milan Šufflay; biografija; bračne veze

### (Ne)poznati erudit

Iako je slovio za jednoga od naših najnačitanijih političara na prijelazu XIX. i XX. stoljeća, istinskoga intelektualca koji je znanjem pokrivaio područja od pravne i političke povijesti do poznavanja gotovo svih europskih jezika te ekonomije, političar, saborski zastupnik, vođa Narodne stranke i od 1910. do 1912. hrvatski ban Nikola Tomašić u domaćoj historiografiji dosad nije zadobio sveobuhvatnu biografiju. Nije tomu teško pronaći razlog. Riječ je o toliko slojevitoj i, po postupcima i mnijenjima, proturječnoj ličnosti da se sa spomenutim poslom vrlo teško uhvatiti ukoštac. Pored toga, iza sebe je ostavio nemalu rukopisnu ostavštinu koje se dosad, koliko je poznato potpisniku ovih redaka, također malotko ozbiljno dotaknuo – a upravo bi ona (dopunjena brojnim tiskanim priložima) trebala biti polazištem za raspravu o njegovu privatnom i profesionalnom životu. Nažalost ili srećom, ni ovaj rad ne namjerava učiniti rečeno. Uostalom, i ako ništa drugo, za to bi trebalo osigurati prostor zamašnije monografije, a ne znatno kraće forme poput ovakva priloga. O doraštosti autora takvu pothvatu da i ne govorimo. Zbog svega spomenutog

na ovome ćemo se mjestu pozabaviti jednim, možda i poprilično zanimljivim, odjeljkom Tomašićeva životopisa – njegovim brakovima.



Slika 1. Na počecima blistave karijere. Nikola Tomašić sredinom 1890-ih.  
HR-HDA-ZBEZ, kut. 2.

Već na temelju nekoliko zabilježaka osoba koje su ga poznavale može se razaznati da je i taj bio prilično buran. Naime, Tomašić je u jednom trenutku napustio prvu suprugu Mariju<sup>1</sup> djev. Gluhak da bi se po pravoslavnome obredu oženio Paulom Gaj, koja je u to vrijeme slovila za jednu od zagrebačkih ljepotica. Barem je tako tvrdio vođa hrvatskih „seljaka” Stjepan Radić, izjavivši nedugo nakon drugoga Tomašićeva vjenčanja da je Paula toliko lijepa „da ne bi bilo čudo kada bi [on] zbog nje i tri vjere promijenio”.<sup>2</sup> Polazeći od spomenute zabilješke, a još od vremena pisanja cjelovite biografije Tomašićeva bratića po majčinoj liniji Emilija Laszowskog, autor priloga neuspješno je tragao za slikovnim prikazom te glasovite Paule Gaj, koji – za razliku od portreta Tomašićeve prve supruge – tada nije bio dostupan široj publici. Sretna je okolnost da je desetljeće poslije u krovnu hrvatsku arhivsku ustanovu pristigla vrijedna akvizicija s, među ostalim, nekoliko dobro očuvanih fotografija protagonista ovoga priloga, uključujući i Paulu, koje su ujedno postale povodom da on i bude napisan.

<sup>1</sup> Mogućem pokušaju raskida braka sklopljenog po katoličkom obredu u vrelima se nije uspjelo ući u trag, a da ga najvjerojatnije nije ni bilo svjedoče posljedični događaji.

<sup>2</sup> HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 204-205.

## Obiteljska korjenika

Nikola Tomašić i Marija Gluhak poznavali su se od najranijega djetinjstva. Marijina majka Cecilija („Cilika”) potjecala je iz plemenite obitelji Lučić de Kuće i bila je Nikolina bliska rođakinja, odnosno sestrična po očevoj liniji. Naime, Nikolin je otac Josip Tomašić, narodni zastupnik, prisjednik Stola sedmorice i ugledni pravnik, bio polubrat Cecilijine majke i Marijine bake Amalije Luketić udane Lučić jer je Josipov otac i Nikolin djed Petar Franjo Tomašić bio oženjen Antonijom djev. Werbega (Verbega), koja se nakon nje-gove smrti 1845. preudala za Baltazara Nikolu Luketića, s kojim je dobila Josi-povu polusestru Amaliju.<sup>3</sup>

S druge strane, Marijin otac Josip potjecao je iz plemenite obitelji Gluhak de Očinkovec Kalinje i privređivao je kao državni činovnik. S Cecilijom je osim Marije, rođene 27. prosinca 1864., imao još jedno dijete: Herminu (1863. – 1898.), poslije udanu za poznatoga sveučilišnog profesora, jezikoslovca i lek-sikografa Tomu Maretića.<sup>4</sup>

Nikola je bio Marijin vršnjak. Rođen je 13. siječnja 1864. u Zagrebu u obi-telji spominjanoga Josipa Tomašića i Emilije („Milke”) djev. Šufflay. Emilija je bila sestra Sidonije, majke arhivara i povjesničara Emilija Laszowskog, a za-nimljivo je da je Josip prije ženidbe s njom jedno vrijeme bio u braku s njiho-vom sestrom Hedvigom, koja je preminula 1857. i s kojom je imao troje djece: Josipa, Isabelu i Silvina – sve umrle u dječjoj dobi.<sup>5</sup> U drugome braku – onom s Emilijom – pored Nikole dobio je još troje djece: Huga (1862. – 1868.), Emu, poslije udanu Partaš (1865. – 1937.) te Belu (1870. – 1887).<sup>6</sup>

Za razliku od Marijine strane, koja je i po majci i po ocu pripadala sitno-me hrvatskom plemstvu što se počesto razmetalo latiniziranim ili mađari-ziranim predikatima nastalim na temelju neuglednih toponima bez stvarne snage i vrijednosti,<sup>7</sup> Tomašići su bili stara i glasovita obitelj s nekoliko istaknu-tih predstavnika kojima će se doskora pridružiti i sam Nikola uspinjanjem na bansku stolicu. Pripadali su plemenu Mogorovića, jednoj od drevnih hrvat-skih plemenitaških obitelji, i taj su pridjevak često koristili u XIV. stoljeću da bi naglasili izvornost svojega plemstva. Iz ličke prapostojbine podno Velebita već su se prije toga doba Tomašići od plemena Mogorovića bili proširili na području oko Kupe i Korane, držeći posjede u negdanjoj Goričkoj županiji. Kralj Matija Korvin izdao je 1481. ispravu Stjepanu Tomašiću za posjede Peč-nik, Koranu, Strelče, Bukovicu, Rečicu, Gradnu i Dubravu koju su njegovi preci, kako govori isprava, posjedovali od davnine. Tu je darovnicu kao jedan

<sup>3</sup> NAZG-NDS, br. 1229/1890. Usp. „Antonija Tomašić Luketić” i „Petar Franjo Tomašić”.

<sup>4</sup> Usp. „Hermina Maretić”.

<sup>5</sup> STIPANČEVIĆ, *Neznani svijet Emila Laszowskog*, 28; LASZOWSKI, *Porodica Tomašića*, 28. Usp. i: HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/94, Zagreb, Sv. Marko, MKV 1890.-1898., upis br. 75.

<sup>6</sup> Usp. „Bela pl. Tomašić od Korane i Belaja”.

<sup>7</sup> HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 204.

od temelja plemstva Nikola Tomašić čuvao u obiteljskom arhivu, dokazujući njome istinu o starini obitelji.<sup>8</sup> Uostalom, i obiteljsko je prezime pisano kao „von Tomašić de Belaj, Korana und Gorica”, upućujući i time na drevno podrijetlo.<sup>9</sup> Pored spomenute darovnice, Tomašić je u posjedu držao i grbovnicu koju je Ivanu, Gašparu, Barbari i Petru, potomcima Nikole, 1622. podijelio Ferdinand II., dvije godine poslije proglašenu na hrvatskome saboru, kao i onu Leopolda I. Petru i Ivanu Tomašiću izdanu u Beču 1661. i proglašenu na hrvatskome saboru 1662. te Marije Terezije dodijeljenu 1779. Franji de Paula Tomašiću, uglednom riječkom trgovcu i bakarskom patriciju.<sup>10</sup> Ovaj potonji bio je potomak Matije, Ivanova sina, koji se krajem XVII. stoljeća iz Belaja preselio u Hrvatsko primorje i ondje oženio Kastavkom Katarinom Anuch. Među najistaknutije pretke Nikole Tomašića spadao je upravo brat Franje de Paula, Franjo Ksaver, osloboditelj Dalmacije od francuskih postrojbi, barun i guverner Dalmacije, Dubrovnika i Boke kotorske.<sup>11</sup> Spomenuti riječki trgovac i bakarski patricij Franjo de Paula bio je otac Petra Franje i djed Josipa Tomašića, Nikolina oca, a time i njegov i Nikolin izravni predak.<sup>12</sup>

Iako je plemstvo kasnijega bana doista odisalo starinom i – što je još važnije – bilo dokazivo izvornim vrelima, narav Nikole Tomašića dovela je do toga da su njegovi protivnici i neprijatelji (kojih ni u politici ni u drugim društvenim djelatnostima nije manjkalo) i to pokušavali relativizirati posprdno ga nazivajući „šljivarom”.<sup>13</sup> On se pak itekako ponosio svojim plemstvom i ništa ga, sudeći po riječima njegovih suvremenika, nije toliko vrijeđalo koliko rugalica da je ono „od Kaptola kupljeno skupa sa nekom livadom”.<sup>14</sup>

### „Micek”, „Micek” i „Micika”

Svejedno, ono što je Nikola skupa sa sestrom i bratom prolazio u ranome djetinjstvu nije bilo ni odveć sretno ni zaogruto kakvom bogatom plemenaškom vanjštinom kako je na to upućivao historijat predaka. Upravo suprotno. Nakon prerane i iznenadne majčine i očeve smrti, što se dogodilo u razmaku od samo nekoliko mjeseci tijekom 1876., brigu nad Nikolom, Emom i Belom preuzeo je njihov ostarjeli djed po majčinoj liniji Filip Aleksandar Šufflay Otruševački, vlastelin u Brlogu na Kupi i jedan od najnaprednijih

<sup>8</sup> LASZOWSKI, *Porodica Tomašića*, 5-7.

<sup>9</sup> Usp. osmrtnicu Nikole Tomašića u: HR-HDA-806-EL, 16.2.9. Obitelji s kojima su Šufflayi bili u srodstvu (Tomašić).

<sup>10</sup> LASZOWSKI, *Porodica Tomašića*, 14-15.

<sup>11</sup> *Isto*, 18-23.

<sup>12</sup> *Isto*, 23-25.

<sup>13</sup> „† Nikola pl. Tomašić”, *Narodne novine* (Zagreb), 31. 5. 1918., 1; „M.[ilutin] Nehajev: Političke Silhuete II. Dr. Nikola Tomašić”, *Jutarnji list* (Zagreb), 18. 9. 1921., 4. Potonji tekst Čihlara Nehajeva u nepromijenjenom obliku objavljen je i u: NEHAJEV, *Političke silhuete*, 31-43.

<sup>14</sup> „M.[ilutin] Nehajev: Političke Silhuete II. Dr. Nikola Tomašić”, *Jutarnji list*, 18. 9. 1921., 4.

domaćih gospodarstvenika svojega doba. Kad je i on preminuo, skrbnikom je imenovan žakanjski župnik Mihalj Sopčić,<sup>15</sup> a djeca su se preselila u Zagreb, gdje su jedno vrijeme stanovala kod Gluhakovih najprije na Dolcu, a zatim i u Preradovićevoj ulici. Upravo od toga doba datira i bliska povezanost Nikole i Marije, koji su se – čini se – vrlo rano zaljubili, ali su svoju vezu morali skrivati zbog bliske rodbinske povezanosti. Nikolin je bratić Laszowski u svojim dnevničkim zapisima naime zabilježio da je Marija (od milja nazivana „Micika“) još od 1885. bila „tajna zaručnica sa Micekom“ (kako su budućega bana odmalena nazivali roditelji, rodbina i prijatelji) te da je njegov inače ozbiljan bratić u to doba u nju bio „do ušiju zaljubljen“.<sup>16</sup>



Slike 2a i 2b. Zaljubljenost „do ušiju“. Marija Gluhak, vjerojatno sredinom 1880-ih. HR-DA-774-OT, kut. 2.

Bilješke Laszowskog bile su bliske istini s obzirom na to da su Marija i Nikola prije vjenčanja u gornjogradskoj crkvi sv. Marka pet godina poslije doista morali ishoditi posebno crkveno dopuštenje za stupanje u brak. Ostalo je zabilježeno da je ondašnji zagrebački nadbiskup Josip Mihalović župniku župe sv. Marka Stjepanu Boroši dopustio vjenčanje para pozitivno odgovarajući na prethodnu zamolbu u kojoj su buduću mladencu zatražili njegovu pomoć pri vjenčanju koje je priječila rodbinska veza „trećega odnosno drugog stupnja“. Snagom posebne apostolske ovlasti dane mu samo za taj slučaj, Mihalović je 29. ožujka 1890. moliteljima udijelio „dispenzu“, pa su se bez obzira na rečenu zapreku 7. svibnja te godine i vjenčali. Brak su posvjedočili Radovan Partaš,

<sup>15</sup> STIPANČEVIĆ, *Neznani svijet Emila Laszowskog*, 32, 36-43.

<sup>16</sup> HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/94, Zagreb, Sv. Marko, MKV 1890.-1898., upis br. 75. Usp. i: HR-HDA-806-EL, 1.4.1. Dnevnik 1868.-1888., upisi za nadnevke 25. VII. i ? VIII. 1885. te 8. I. 1887., kao i jedinicu istoga fonda 1.5.1.17. „Uspomene na ljude“ (Nikola Tomašić).

suprug Nikoline sestre Eme, tada gradski perovođa, a poslije banski savjetnik, te profesor Tomo Maretić, suprug Marijine sestre Hermine.<sup>17</sup>



Slika 3. U bračnim vodama. Marija Tomašić snimljena u Budimpešti vjerojatno oko 1895. HR-HDA-ZBEZ, kut. 2.

Iako mukotrпно ishoden, čini se da brak naposljetku nije bio odveć sretan, a ni pretjerano dugotrajan. Tomašić je navodno očajnički pokušavao dobiti potomke te je to, prema riječima članova šire obitelji izrečenim mnogo

<sup>17</sup> HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34C/94, Zagreb, Sv. Marko, MKV 1890.-1898., upis br. 75. Usp. i: HR-HDA-806-EL, 16.2.9. Obitelji s kojima su Šufflayi bili u srodstvu (Gluhak-Maretić-Tomašić). Mihalovićevo pismo Boroši o dispenzi Tomašiću i Mariji Gluhak vidi u: HR-HDA-774-OT, Nuntiare 1890., kut. 6.

poslije i očito prema nekakvoj obiteljskoj predaji, bio jedan od razloga zbog kojih je na kraju i razvrgnut.<sup>18</sup> Osim toga, njegovim bližnjima, ali i širim krugovima onodobnoga zagrebačkog i hrvatskog društva bila je poznata Tomašićeva teška narav te fetišizam. Primjerice, njegov bratić Laszowski u svojim je uspomenama o tome zabilježio sljedeće:

„T.[omašić] imao je i perverznu stranu u svom životu. Naročito ga u tom prosula putrom kao ‘Wahre Wahrheit’ [živom istinom, nap. M. S.] njegova žena Micika r. pl. Gluhak, kći Cilike rođ. Lučić de Kuće. Već kao dječak od 17-18 g. nosio bi u njedrima žensku cipelicu, pače od tetke Sidonije [majke Laszowskog, nap. M. S.]. Rekao bi da ga cipelica ‘hladi’. Kao muž odrasli imao je vazda do svoga kreveta policu s laštenim ženskim cipelicama. U izlozima nalazeći se ovakve promatrao bi požudno dulje vremena. Opažao sam to i ja. Fuit maximus onanista... non tantum tendens ad mulieres. [D]r. Milan Šufflay intimus njegove žene koja se s njim rastala, štampao je negdje u Njemačkoj brošuru protiv Tomašić[a] u kojoj opisuje i njegovu perverznost i rasposlao mnogim važnim ugled.[nim] i polit.[ičkim] osobama po Hrv.[atskoj] i Ugar.[skoj]... Vidio sam tu knjižicu... grozno... Da [ju] je Š.[ufflay] pisao doznao je to lukavo dr. Milan Amruš, odsj.[ečni] savjetnik za Tomašićeva banovanja 1910-12, putem svojih znanaca u Njemačkoj.”<sup>19</sup>

Navodna Šufflayeva knjižica o Tomašiću usprkos naporima nije pronadena, ali je gotovo sigurno doista postojala jer je njezin sadržaj Laszowski spomenuo na još jednome mjestu u svojoj nemaloj rukopisnoj ostavštini,<sup>20</sup> a za nju je znao i političar, slikar, povjesničar umjetnosti te ugledna javna osoba onoga doba Iso Kršnjavi, koji je u svojim memoarima o tom kazao:

„Ovih dana [travanj 1910., nap. M. S.] pojavila se vrlo zlobna brošura, u kojoj se Tomašić žestoko napada. Nagađa se da su [Pavao] Rauch i [Koloman] Mixich iza nje. S druge se strane profesora Šufflaya označava kao sastavljača.

Šufflay je, naime, ljubavnik prve banove žene, koja je bijesna što njezina suparnica uživa časti banove supruge. U brošuri se diže vrlo prozirna koprena s ove cijele svinjarije, a obećavaju se i daljnja otkrića.”<sup>21</sup>

Bez obzira na želje Tomašićevih intimnih (Šufflay) i političkih protivnika (nedavno smijenjeni ban Rauch i unionist Mixich), brošura, čini se, ipak nije

<sup>18</sup> Prema razgovoru autora priloga s Ljubicom Laszowski djev. Pavlič, suprugom Emilijeve sina Emila Nikole, vođenom u lipnju 2010.

<sup>19</sup> HR-HDA-806-EL, 1.5.1.17. „Uspomene na ljude” (Nikola Tomašić). Prijevod s latinskoga glasio bi: „Bio je okorjeli masturbator... ne baš sklon ženama.” To, naravno, ne znači da je Tomašić bio seksualno sklon muškarcima, nego da baš nije previše poštovao suprotni spol. Valja reći i da riječi „posula putrom” u izvorniku nisu dobro čitljive te ih treba uzeti s oprezom, što na kraju ipak ne narušava značenje cjelokupnoga navoda.

<sup>20</sup> HR-HDA-806-EL, 16.2.6. „Šufflay Aloysius – Dr. Šufflay Milan” (Uspomene na dr. Milana Šufflaya).

<sup>21</sup> KRŠNJAVI, *Zapisci*, knj. 2, 622.

mного naštetila njegovoj političkoj karijeri, koja je upravo u to doba doživjela zenit zadobivanjem banske časti.

Navedenim Tomašićevim osobinama svjedočio je i jedan od ponajboljih hrvatskih novinara, kroničar društvenih zbivanja te pisac povijesnih pregleda Josip Horvat, koji ga je okarakterizirao kao alkoholičara i osobu koju su suvremenici držali za „hladnog racionalista, čovjeka bez truna osjećaja, cinika, gramzivog oholicu [... i] fetišist[a]”.<sup>22</sup> No, nije samo Horvat negativno pisao o Tomašićevu karakteru. Ugledni povjesničar Ferdo Šišić, koji ga je poznao od mladosti, „Miceka” se među ostalim sjećao kao rijetko darovita i pametna mladića koji je bio „vazda mrk i ozbiljan, nepristupan u igri i šali”, zbog čega su ga vršnjaci susretali sa „strahopočitanjem”.<sup>23</sup>

Možda ponajbolji sažeti prikaz njegova života i djelovanja proizišao je iz pera novinara i književnika Milutina Cihlara Nehajeva, koji ga je i osobno poznao novinarski prateći njegov buran politički život. I on je, kao Horvat i Šišić, Tomašića držao, najpristojnije kazano, teškom osobnošću, bilježeći sljedeće:

„Tomašić je htio gospodovati. I u saboru, i u banci, i kod kuće i na Markovom trgu. Čim je ta volja gospodovanja došla u sukob s prilikama, on je bio nemilosrdan, okrutan, divlji, neubrojiv. [...] Oko sebe trpio je [...] uvijek laskavce i ljude, koji su ga bezuvjetno slušali. Te je znao upravo nemilostno, gotovo sadistički mučiti u momentima razdraženosti. Volio je krupne riječi i prijeteće geste. U ironiji znao je biti ciničan, pokvariti za volju grube dosjetke najškakljiviju situaciju. [...] Prigovora nije trpio. [...] Tomašić je istinom držao ono, što je sam mislio. Često je i mnogo prezira bilo u riječima, kojima je dočekao ljude, bivši na visini vlasti. Govorio je kajkavski, s akcentom kakvog Cinteka. Bilo je doista i nešto Cintekijanske tvrdoglavosti u onoj glomaznoj lubanji.”<sup>24</sup>

Slično je zabilježio i imenom nepoznati autor vijesti o Tomašićevoj smrti u njemu politički nenaklonjenoj *Hrvatskoj riječi*, koji je ustvrdio da je negdani ban „[...] po svojoj naravi bio silnik, prezirao je sve osim sebe i prijatelja nije imao ni među vlastitim pristašama. Oni su bili uz njega, jer ih je malne, uza nj držao strah pred silnikom.”<sup>25</sup> Uostalom, i sam je Tomašićev veliki prijatelj, politički patron, uzor i valjda jedini kojemu se ovaj divio, oslovljavajući ga za nj neuobičajenim riječima: „Tu duca, tu signore, tu maestro”,<sup>26</sup> Dragutin Khuen-Héderváry, govorio da bi Tomašićevo političko djelovanje

<sup>22</sup> HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 203-204.

<sup>23</sup> ŠIŠIĆ, „O Nikoli Tomašiću”, 334.

<sup>24</sup> „M.[ilutin] Nehajev: Političke Silhuete II. Dr. Nikola Tomašić”, *Jutarnji list*, 18. 9. 1921., 4. „Cintek” je živopisni lik novele „Perillustris ac generosus Cintek” Ksavera Šandora Gjalskog, posvećene temi propadanja sitnoga hrvatskog plemstva i objavljene u zbirci *Pod starim krovovima*.

<sup>25</sup> „Umro dr. Nikola Tomašić”, *Hrvatska riječ* (Zagreb), 31. 5. 1918., 1.

<sup>26</sup> „M.[ilutin] Nehajev: Političke Silhuete II. Dr. Nikola Tomašić”, *Jutarnji list*, 18. 9. 1921., 4.



bilo nemjerljivo uspješnije da „nije bio grubijan, a rad u upravi za njega [...] pravi užas”.<sup>27</sup>



Slika 4. „Tomašić je htio gospodovati. I u saboru, i u banci, i kod kuće i na Markovom trgu...” Snimljeno najvjerojatnije 1910. HR-HDA-774-OT, kut. 2.

Malo je sumnje da se slično odnosio i prema prvoj supruzi. Tomašić je bio sazdan od proturječja. Ugledni sveučilišni profesor, erudit, poliglot, znanstvenik, političar, član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ponašao se uvijek na vlastitu ruku i prema vlastitim željama. I vanjštinom se izdvajao iz niske pripadnika onodobne društvene elite, očito ne mareći za tuđa mišljenja.

„Ogroman i na oko jak, crvenobrađ i uvijek pospan, izmoren, Tomašić nije se ni trudio da upozna ljude. Bio je čovjek knjige i biblioteke, premise i zaključaka, algebraičar politike. [...] Vanjska forma za Tomašića nije imala važnosti – za audijenciju nosio bi nemoguće zamazane kapute, u Grand Hotel išao je pod večer piti pivo i iz džepa vadio slaninu koju bi sa sobom donio u papiru. Kad se kod stola veselio, volio je pjevati poput seljaka. Za nj nije postojalo društvo – bezobzirnost bila je jednaka samosvijesti.”<sup>28</sup>

<sup>27</sup> KRŠNJAVI, *Zapisci*, knj. 2, 699.

<sup>28</sup> „M.[ilutin] Nehajev: Političke Silhuete II. Dr. Nikola Tomašić”, *Jutarnji list*, 18. 9. 1921., 4.

Sačuvana vrela govore da se naprasno i hirovito odnosio i prema ostalim bližnjima. Spominjanoga bratića Laszowskog s majkom je 1893. učinio beskućnikom pokrećući parnicu za prodaju Brloga, vlastelinstva njihova zajedničkoga djeda Šufflaya, da bi ga poslije velikodušno obasipao brojnim novčanim dotacijama, naposljetku mu oporučno namijenivši za ono doba golem iznos od 150.000 kruna nakon smrti 1918.<sup>29</sup> Primjera Tomašićevih velikodušnosti, ali i ispada, prozivanja i vrijeđanja, ne samo njega nego i ostalih poznanika, u zapisima Laszowskog zabilježeno je mnogo.<sup>30</sup> A za takve nastupe njegova „autokratskoga bjesnila”, kako je spominjano, dobro je znao i onodobni tisak.<sup>31</sup>



Slika 5. „Ogroman i na oko jak, crvenobrad i uvijek pospan, izmoren, Tomašić nije se ni trudio da upozna ljude.” Vjerojatno početkom Prvoga svjetskog rata. HR-HDA-ZBEZ, kut. 1.

Na temelju spomenutih bilježaka, a s obzirom na to da izravnih svjedočenja o tome imamo malo, može se oprezno naslutiti i Tomašićev odnos prema Mariji. Uostalom, nemoguće je da nisu postojali duboki razlozi zbog kojih ju je odlučio zamijeniti drugom (neki su od njih već spomenuti). Drukčije vjerojatno ne bi završila kao životna suputnica još jedne znamenite ličnosti hrvatske znanstvene i političke scene onoga doba, sveučilišnoga profesora, književnika, albanologa i političara Milana Šufflaya, inače Tomašićeva daljnjega

<sup>29</sup> STIPANČEVIĆ, *Neznani svijet Emila Laszowskog*, 34, 287.

<sup>30</sup> Usp. npr. vrijeđanje ozaljskoga župnika Grandavca u Trešćerovcu potkraj rujna 1906. [HR-HDA-806-EL, 1.5.1.17. „Uspomene na ljude” (Nikola Tomašić)].

<sup>31</sup> „M.[ilutin] Nehajev: Političke Silhuete II. Dr. Nikola Tomašić”, *Jutarnji list*, 18. 9. 1921., 4.

rođaka, ali i neistomišljenika te intimnoga protivnika. Očito dobro poznajući njihov složen odnos koji je isprepletao stručne, političke, a poslije i osobne razmirice, Horvat je naveo da su njih dvojica imala i neke zajedničke crte i intelektualne sklonosti. Obojica su bila povjesničari, eruditi i lingvisti, „tuberkulotici i ljudi gotovo patološki senzualne naravi. Tomašić fetišist, Šufflay kompleksan slučaj, mješavina plahog Don Juana i narcisiste sa sklonostima travestita.” Prema Horvatovim riječima, ni Šufflay, kao ni Tomašić, nije bio ljepotan. „[S]itan, suhonjav, patetične fizionomije gotičkih skulptura s jakim jabučicama, velikim ustima i dubokim ličnim borama. Žudio je da bude što privlačniji, sve do smrti je ondulirao glatku meku kosu.” Za razliku od gruboga i ciničnoga Tomašića, „osobno [je] bio mio čovjek, pristupačan svakom entuzijazmu, pun humora”.<sup>32</sup>

Čini se, međutim, da je Horvat ipak griješio držeći da je zblizavanje s Marijom bilo plodom Šufflayeve želje da „napakosti mrskome srodniku, da poveća skandal [ženidbu s Paulom Gaj, nap. M. S.], a sebe da prikaže kao viteza trubadura”, odnosno svojevrsnom posljedicom njegovih prethodnih političkih i stručnih razmirica s Tomašićem. Istovremeno je pogriješio i pri datiranju samih događaja smještajući ih u 1908.<sup>33</sup>

Bilješke Laszowskog, koji je o spomenutome mogao progovoriti iz prve ruke, naime svjedoče drukčije. Sudeći prema njima, čini se da Tomašić nije bio isključivim krivcem za raspad prvoga braka jer je njegova supruga upravo u društvu supružnika Laszowskih došla u prvi doticaj sa Šufflayem, vrlo brzo razvivši prisan, ako ne i intiman odnos znatno prije formalnoga razilaska sa suprugom. Uostalom, upitnost njezine odanosti bračnom drugu (izražavajući se pristojnim riječima) bila je poznata i drugima, kao što će se vidjeti dalje u tekstu.

Do prvoga susreta Šufflaya s Tomašićkom došlo je upravo u stanu Laszowskih na privatnoj zabavi u listopadu 1901., kad se pojavila nepozvana i bez suprugova znanja. O dolasku Šufflaya, koga je poznavala samo iz viđenja srećući ga s Laszowskim, doznala je prethodno od Emilijeve supruge, pa se čini da je njezin dolazak bio unaprijed pažljivo isplaniran. „Slučaj je hotio [zapisao je poslije Laszowski], da ju posjedosmo tik Š.[ufflaya], kojega je dobro ‘z arende uzela’ te večeri. I bome žena se živo zaljubila u Š.[ufflaya]. On ju je morao pratiti kući.”<sup>34</sup>

Otad je Laszowskima zalazila redovito, gotovo svaki put kad bi se Šufflay našao u njihovom stanu, što se zbog zajedničkoga rada na objavljivanju arhivskih vrela njega i Emilija događalo nerijetko. Laszowski je sumnjao da su te sastanke na neki način i sami prethodno dogovarali te je držao da je poznanstvo bratićeve supruge sa Šufflayem bilo „nesretnom prekretnicom” u njegovu životu. O tome je kazao:

<sup>32</sup> HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 204.

<sup>33</sup> *Isto*, 203-204.

<sup>34</sup> HR-HDA-806-EL, 16.2.6. „Šufflay Aloysius – Dr. Šufflay Milan” (Uspomene na dr. Milana Šufflaya).

„Smatram [to] upravo nesrećom po njega jer je s vremenom došao sasvijem pod njezin (‘Marijin’) upliv. Ona je u njemu pobudila smilovanja prema sebi, prikazujući se nesretnom ženom muža koji je svoje srce posvetio drugoj i s njome brutalno postupao, a uz to smi[li]la mu se je zbog bolesti srca (padala često u histeričke grčeve), a znala je i slatkim riječima zaslijeptiti nepokvarenoga i nježnoga Šufflaya.”<sup>35</sup>

Pri razmatranju navedenih redaka valja imati na umu da je možda Laszowski takvim prosudbama na neki način nastojao i pomilovati Nikolu od posvemašnje krivnje za raspad braka. Shvaćao je to i on sam kad je zapisao da mu je (bilo) posve jasno da su i jedno i drugo „svoga groša vrijedni” te da je i Tomašićka u ono doba bila predmetom tračeva, što je dodatno ozlojeđivalo njezina supruga, pa zbog toga nije ni čudilo „da si je našao drugu, tim više jer je Tomašićka bila i nešto umom ograničena žena”, što je pripisivao „histeriji njezinoj”.<sup>36</sup>

Kako god bilo, naposljetku je Marija posve napustila supruga na neko se vrijeme vrativši majci, a njezina je povezanost sa Šufflayem postajala sve uža, „tim više jer ga je ona silno mazila i pazila, što mu je u istinu prijalo”.<sup>37</sup> O tome da je Šufflay doista bio vrlo osjetljive naravi i da je mogao izazivati takve osjećaje kod drugih osoba osim Horvata i Laszowskog (koji je za nj među ostalim zabilježio da je „Micek” – kako su ga od milja nazivale majka i dvije sestre – bio „vrlo nježnih osjećaja i vrlo razmažen”)<sup>38</sup> može se pročitati i kod još jednoga njegova suvremenika i suradnika na objavljivanju povijesnih izvora – pravnika, povjesničara i kasnijega političara Marka Kostrenčića, koji je o njemu sudio kao o kolebljivoj, neuravnoteženoj i uobraženoj osobi. O tome svjedoči i epizoda vezana za Šufflayev odnos s profesorom i povjesničarom Tadijom Smičiklasom, kojemu je zbog svojega golemog znanja još za studentskih dana postao najboljim učenikom i miljenikom.<sup>39</sup> Zbog toga ga je ugledni profesor iznimno cijenio i „svakom zgodom zaslužio protežirao” naslućujući u njemu „veliki talent i veliki genij koji bi mogao nadmašiti sve dotadanje hrvatske povjesničare, pače i mnoge strane”. Ne čudi stoga da ga je 1899. uzeo za pomagača na pripremi Akademijina *Diplomatičkoga zbornika Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* pri radu na kojemu se Šufflay i upoznao s daljnjim rođakom Laszowskim, također onodobnim suradnikom na tom izdanju.<sup>40</sup> O Smičiklasovim simpatijama prema Šufflayu svjedoči i podatak zabilježen u sjećanjima Laszowskog i Kršnjavog, prema kojemu ga je stari profesor čak bio nakanio oženiti Dorom, kćeri sveučilišnoga knjižničara

<sup>35</sup> *Isto.*

<sup>36</sup> *Isto.*

<sup>37</sup> *Isto.*

<sup>38</sup> *Isto.*

<sup>39</sup> KOSTRENČIĆ, *Tadija Smičiklas*, 53.

<sup>40</sup> HR-HDA-806-EL, 16.2.6. „Šufflay Aloysius – Dr. Šufflay Milan” (Uspomene na dr. Milana Šufflaya).

Ivana Kostrenčića (Markova oca, nap. M. S.), da bi tom bračnom paru nakon smrti namijenio čitavu svoju nemalu imovinu.<sup>41</sup>

Smičiklas se, međutim, uskoro razočarao u tolikoj mjeri da je 1905. zatražio umirovljenje s mjesta sveučilišnoga profesora, potpuno slomljen postupcima štićenika za kojega se svesrdno zalagao u znanstvenim krugovima. Dogodilo se to (najvjerojatnije i) zbog Šufflayeva postupka kojim je godinu prije, ozlojeđen izmicanjem promocije u doktora „sub auspiciis regis” (do djela doktorata s najvećim počastima, nagrađena briljantnim prstenom, nap. M. S.), odlučio napustiti Zagreb i postati zaposlenikom budimpeštanskoga Narodnog muzeja, uskoro se počevši „izdavati Mađarom”.<sup>42</sup> I ne samo to, nego je u člancima objavljivanim u mađarskim časopisima „napao čitavu prošlost Hrvatske” nazivajući ju koještarijom, potpuno se priklonivši onodobnim mađarskim historiografskim gledištima. Zbog toga mu je 1908., kad ga je njegov tadašnji politički istomišljenik ban Pavao Rauch postavio za profesora zagrebačkoga sveučilišta, studentskim prosvjedima bilo zapriječeno držanje predavanja. Uostalom, zbog toga je (kao i zbog prethodnih privatnih i stručnih razmirica) odmah po dolasku Nikole Tomašića za bana 1910. uklonjen sa Sveučilišta i pridijeljen Odjelu za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade.<sup>43</sup> Treba biti iskren i kazati da je Kršnjavi za Smičiklasovu ozlojeđenost Šufflayem, za razliku od prethodno rečenoga, razloge vidio više u osobnom, a ne ideološko-znanstvenom razmimoilaženju, odnosno u činjenici da se Šufflay, umjesto da se oženi Dorom (za koju je Kršnjavi zapravo držao da je biološka Smičiklasova, a ne Kostrenčićeva kći!), „zapleo u mrežu prve Tomašićeve žene”.<sup>44</sup>

Šufflay je od Marije bio mlađi punih petnaest godina i o karakteru njihove veze teško je na temelju sačuvanih vrela sa sigurnošću govoriti. Laszowski je, suprotno spomenutome mišljenju Kršnjavog,<sup>45</sup> kao ponajbolji poznavatelj i neposredni svjedok rečenih događanja bio donekle uvjeren da se nije radilo o istinskom ljubavnom odnosu. Zabilježio je da je Marija Šufflayu „bila po svemu ‘pomajka’ bdijući i brigajući se za nj”. Tomu u prilog svjedoči i višestruko potvrđen podatak da ju je nazivao „tetkom”. Međutim, gotovo je izvan sumnje da su od Šufflayeva odlaska u Budimpeštu 1904. njih dvoje živjeli u zajedničkom domaćinstvu, zbog čega je bivši Marijin suprug taj odnos nazivao „perversitetom”, dok je Tomašićev prijatelj i politički patron Hédevény jednom zgodom Šufflaya počastio sličnim izrazom – „einen perversen Kerl!”<sup>46</sup> Da je doista o njemu sudio na takav način svjedoči i zabilješka Ise Kršnjavog, kojemu je u listopadu 1913. negdanji hrvatski ban i ministar predsjednik ugarske vlade – osvrćući se i na odnos s Tomašićem – kazao sljedeće:

<sup>41</sup> KRŠNJAVI, *Zapisci*, knj. 1, 333. Vidi i: HR-HDA-806-EL, 16.2.6. „Šufflay Aloysius – Dr. Šufflay Milan” (Uspomene na dr. Milana Šufflaya).

<sup>42</sup> KOSTRENČIĆ, *Tadija Smičiklas*, 37, 62; HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 197-198.

<sup>43</sup> ANTOLJAK, „Milan Šufflay kao paleograf i diplomatičar”, 137-138.

<sup>44</sup> KRŠNJAVI, *Zapisci*, knj. 1, 333.

<sup>45</sup> Usp. njegov prije spomenuti navod o Šufflayevoj brošuri.

<sup>46</sup> HR-HDA-806-EL, 16.2.6. „Šufflay Aloysius – Dr. Šufflay Milan” (Uspomene na dr. Milana Šufflaya). Prijevod s njemačkoga glasio bi: perverzian tip, pervertit.

„Šufflay je sposoban čovjek, on mnogo toga zna. Doslovce me je zadivio kad je bio ovdje [u Budimpešti, nap. M. S.]. Ali on je perverzan. Tomašiću je zaveo ženu (zaveli su je već mnogi prije njega – uostalom, to je poglavlje povijesti obitelji Tomašić odiozno), a zatim je grdio Tomašića i žestoko se borio protiv njega. A meni je kazao kako se ne bi borio protiv Tomašića da je on bilo kada s njim porazgovarao. Zamislite samo! Napoljetku bi pisao za Tomašića da je on s njim porazgovarao. Slab je karakter i nikada neće moći igrati neku ulogu.“<sup>47</sup>



Slika 6. „Promocija Dr. Vladimira Maretića nećaka drage tetice Marije pl. Tomašić“ – izvorni zapis na poledini fotografije. Prvi slijeva Marija Tomašić i Milan Šufflay. Snimljeno 1914. HR-HDA-832-MŠ, kut. 12.

Bez obzira na rečeno, „Micika“ je sa Šufflayem ostala sve do njegova tragičnoga kraja 1931., prateći burno društveno djelovanje i ideološko-politički salto kojim je od predratnoga mađarona nakon ujedinjenja u jugoslavenšku državnu zajednicu postao hrvatskim nacionalistom te tobožnjom sivom eminencijom frankovačkoga pokreta i tajnim vođom oporbenoga djelovanja prema režimu kralja Aleksandra Karađorđevića.<sup>48</sup> Pa ipak, od Tomašića se nikad formalno nije razvela niti je promijenila prezime. Ako je vjerovati bilješki Laszowskog iz rujna 1923., kod zagrebačkoga je evangeličkog župnika „svaki mjesec prosjači[la] [...] da joj daje po 200 kr.“, ponekad i na rubu preživljavanja. Preminula je 30. lipnja 1938. nadživjevši i Tomašića i Paulu i Šufflaya.

<sup>47</sup> KRŠNJAVI, *Zapisci*, knj. 2, 700.

<sup>48</sup> HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 250-251.

Vjerojatno ne bez doze zajedljivosti, na monumentalnom spomeniku podignutom nad njezinim posljednjim počivalištem na zagrebačkome Mirogoju postavljen je natpis:

*Marija pl. Tomašić od Gorice, Korane i Belaj-grada  
Udova hrvatskog bana Nikole  
Rođena pl. Gluhak de Očinkovec Kalinje.<sup>49</sup>*

## Opereta na Tomašićev način

Kao i o prvom, potankosti o drugom braku negdanjega bana nestale su u sumaglici prošlih zbivanja. Malo se, naime, može kazati o njegovoj novoj bračnoj družici osim nekoliko podataka preuzetih iz dostupnih arhivskih vrela i tiskanih publikacija. Ponešto je ostalo i u sjećanjima živuće rodbine. Zna se da je rođena u Pregradi na Novu godinu 1876. kao kći Svetoslava Gaja, kraljevskoga državnog nadodvjetnika i predsjednika Kraljevskoga sudbenog stola u Zagrebu te sina glasovitoga hrvatskog preporoditelja Ljudevita, i Sofije djev. Kesler (Kässler). Okrštena je imenom Paulina Ivana Katarina.<sup>50</sup> Prvo je ime bez sumnje baštinila od bake, Ljudevitove supruge Pauline (Paule) djev. Krizmanić.<sup>51</sup> U braku Svetoslava i Sofije pored Paule još su rođeni Ljudevit, poslije upravitelj Varaždinske županije, računarski savjetnik Svetoslav (Svetislav) ml., Jela ud. Gremer, Sofija ud. Karcsay te Dora ud. Oršanić.<sup>52</sup>

Malo je poznato o Paulinu djetinjstvu i mladenaštvu. Gotovo ih je sigurno dijelom provela u Zagrebu, u koji se obitelj preselila nakon njezina rođenja. Čini se da su stanovali na istočnoj strani Zrinjevca prema željezničkom kolodvoru. Usmena predaja govori i da je pohađala glazbene nauke, najvjerojatnije u Beču.<sup>53</sup> U kojemu razdoblju i kojoj instituciji (ili privatno) nije poznato. Nije poznato ni kada i je li ih uopće svršila. Za ovo posljednje možda možemo biti sigurniji da jest jer je ostalo zabilježeno da je u posljednjem desetljeću XIX. stoljeća nastupala na kazališnim daskama kao operetna pjevačica. Nažalost, dostupno je samo nekoliko kratkih podataka o tome. Tako doznajemo da je početkom rujna 1896. prvi put nastupila pred bečkom publikom, i to u tamošnjemu Carl-Theatru, ulogom u opereti mađarskoga autora Józsefa Bokora *Der kleine Duckmäuser*.<sup>54</sup> Domaće novine koje su objavile spomenutu vijest navodile su da je bečki tisak o Paulinu nastupu izvješćivao uglavnom povoljno, citirajući napis „Fräulein von Gay, eine junge Kroatin ist schön, anmuthig

<sup>49</sup> „Hermina Maretić (p. Gluhak)“.

<sup>50</sup> HR-HDA-1448-ZBMK, ZM-34E/73, Pregrada, MKR 1865.-1878., upis br. 9.

<sup>51</sup> „Stari kajkavac Ivan Krizmanić“, *Jutarnji list*, 1. 5. 1912., 2.

<sup>52</sup> HR-HDA-635-DBHZ, 2.3. Personalije – opći osobni podaci (Gaj, Svetislav), kut. 19.

<sup>53</sup> Prema razgovoru Feodore Turković, prauke Pauline sestre Dore ud. Oršanić, s autorom priloga 17. veljače 2023.

<sup>54</sup> „Carl-Theater“, *Neues Wiener Tagblatt* (Beč), 6. 9. 1896., 9.

und hat eine angenehme Stimme”,<sup>55</sup> istodobno se čudeći nekim tamošnjim listovima koji su hrvatsku pjevačicu držali Mađaricom, pritom zaboravljajući njezine prethodne nastupe u Dortmundu, „gdje je redovito izpunjavala pauze pjevanjem krasnih hrvatskih pjesama na veliko zadovoljstvo njemačkog občinstva”.<sup>56</sup>



Slika 7. „Mlada, graciozna i lijepa Hrvatica gđica Gaj” slikana za vrijeme pripreme jedne od kazališnih uloga. Vjerojatno sredinom 1890-ih. HR-HDA-ZBEZ, kut. 2.

Paula je osim u Dortmundu i Beču nastupala i u Zagrebu, ali o tome također postoji vrlo malo neposrednih podataka jer dostupne publikacije o zagrebačkom i hrvatskom teatru o njoj šute. Možda je razlog njezina razmjerno kratka domaća glazbena djelatnost, a možda i činjenica da je nastupala uglavnom izvan Hrvatske i Slavonije. Što god da jest posrijedi, zagrebačko ju je općinstvo ipak na neki način moralo upoznati i upamtiti kao ljepoticu,<sup>57</sup> kao što je to tvrdio i bečki tisak. To se vjerojatno dogodilo u kazališnoj sezoni

<sup>55</sup> Mlada, graciozna i lijepa Hrvatica gđica Gaj ima jako ugodan glas.

<sup>56</sup> „Paula Gaj”, *Obzor* (Zagreb), 10. 9. 1896., 2; „Paula Gaj”, *Banovac* (Petrinja), 12. 9. 1896., s. p.

<sup>57</sup> HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, 204-205; KRŠNJAVI, *Zapisci*, knj. 1, 297, 378-379.



1894./1895., kad je u vrijeme ponovne uspostave stalne opere u Narodnom zemaljskom kazalištu (danas Hrvatsko narodno kazalište, nap. M. S.) postala dijelom operetnoga ansambla skupa s poslije poznatijim Zvonimirom Freudenreichom, a pod ravnanjem dirigenta i skladatelja Nikole Fallera.<sup>58</sup>

Toj glasovitoj ljepoti očito nije odolio ni budući ban, iako je od Paule bio stariji jedanaest godina. Navodno je bila riječ o ljubavi na prvi pogled.<sup>59</sup> Uz ljepotu lica i ugodan glas, Paula je navodno posjedovala i „najljepše noge u Hrvatskoj”, a kako je Tomašić bio poznati „fetišist ženskih nožica”,<sup>60</sup> jasno je što ga je – pored ne odveć sretna braka s Marijom – poguralo u naručje operetne pjevačice. S druge je strane i novu odabranicu nešto moralo privući kod Tomašića. Teško da je to mogla biti (samo) vanjšina. Ugleda i inteligencije nikako mu nije nedostajalo, a ni smisla za novčane poslove. Ipak, Kršnjavi je najvjerojatnije pretjerivao u negativnim i zajedljivim kritikama bilježeći da je Tomašićeva druga životna suputnica bila „poznata gradska bludnica [...] koja je post tot discrimina rerum i njega dopala”.<sup>61</sup>



Slike 8a, 8b i 8c. Lice i stas glasovite zagrebačke ljepotice. Paula Gaj, vjerojatno početkom XX. st. HR-HDA-ZBEZ, kut. 1, 2; PZFT.

Nije posve pouzdano kad su Paula i Nikola ozakonili vezu pred Bogom. Nažalost, nije poznato ni gdje su to učinili. Zna se samo da su i jedno i drugo zbog činjenice da je Tomašić napustio prvu suprugu, s kojom je brak sklopio u rimokatoličkoj vjeri, morali prijeći na pravoslavlje i vjenčati se po istočnom obredu, očito taj postupak držeći društveno mnogo prihvatljivijim od

<sup>58</sup> „Nikola Faller i hrvatsko kazalište”, *Dom i svijet* (Zagreb), 1. 1. 1907., 10-11.

<sup>59</sup> Prema razgovoru Feodore Turković, prauke Pauline sestre Dore ud. Oršanić, s autorom priloga 17. veljače 2023.

<sup>60</sup> HORVAT, *Pisma Slavku Batušiću*, 67.

<sup>61</sup> KRŠNJAVI, *Zapisci*, knj. 1, 297, 340. Latinska sintagma koja bi se mogla prevesti kao „nakon tolikih obrata” vjerojatno je preuzeta iz Vergilijeve *Eneide* (pjevanje 1, stih 204).

običnoga suložništva.<sup>62</sup> Vjenčanje se vjerojatno odvijalo u drugoj polovini 1903. ili prvom dijelu 1904., kako se s oprezom može iščitati iz bilježaka Kršnjavog i Laszowskog.<sup>63</sup> Svakako prije rujna potonje godine, kad se neimenovani dopisnik jednih karlovačkih novina iz Zagreba požalio da je tek tada doznao da je Tomašić „napustio vjeru svojih praotaca i da je sada pravoslavni Hrvat”.<sup>64</sup> Budući da u maticama vjenčanih i arhivu Eparhije zagrebačke o tome nisu pronađeni nikakvi podaci, moglo bi se ustvrditi i da je brak sklopljen izvan hrvatske metropole. Kako je Tomašić upravo od lipnja do studenoga 1903. obnašao poslove hrvatskoga ministra u Khuen-Héderváryjevoj ugarskoj vladi u Budimpešti,<sup>65</sup> možda ne bi bilo pogrešno pretpostaviti da se spomenuto dogodilo upravo u to vrijeme i u tom gradu. Iako tomu ne proturječe ni prije spominjani podaci o početku zajedničkoga života Tomašićeve prve supruge sa Šufflayem, mora se naglasiti da se ipak radi o pukome nagađanju.

Brak je potrajao sljedećih četrnaest godina, ali Tomašiću nije donio toliko željeno potomstvo. O kakvoći odnosa među supružnicima na temelju dostupnih vrela također je vrlo teško suditi. Ono što je sigurnije jest da je Paula posve napustila teatar i scenske nastupe potpuno se posvetivši mužu. Zauzvrat je bila dobro zbrinuta jer je Nikola još od osnutka Hrvatsko-slavonske hipotekarne banke u Zagrebu 1892. bio njezinim pravnim savjetnikom, zatim potpredsjednikom, a od 1912. i predsjednikom. Uz to je na njegovu inicijativu utemeljeno još nekoliko novčarskih ustanova u kojima je također zauzimao vodeće upravljačke pozicije.<sup>66</sup> Radilo se o vrlo unosnim položajima na kojima si je Tomašić uspio osigurati nemalu imovinu i lagodan život. Prema dnevnicičkim bilješkama Nikolina bratića Laszowskog, koji je s Tomašićima bio u gotovo svakodnevnom kontaktu, Paula je tijekom čitavoga Nikolina života bila vrlo brižna i blaga, predano se skrbeći jednako o suprugu kao i o bližnjima, te se ni po čemu nije promijenila ni nakon njegove smrti.<sup>67</sup>

Bivšemu banu nesklon Kršnjavi zabilježio je, s druge strane, da se Paula ne samo okoristila suprugovim utjecajem postavši banica, nego je na taj način zbrinula i dobar dio rodbine i prijatelja, kojima je suprug svojim političkim vezama namaknuo dobro plaćene sinekure. O tome je u svojim dnevnicičkim zapisima prozborio na sljedeći način:

„Što se nepotističkog gospodarstva tiče, Tomašić ne poznaje granica, opskrbljeni su unapređeni, premješteni i nagrađeni njegovi rođaci, rođaci njegove lijepe supruge, njegovi prijatelji, njihova rodbina i tzbina do sedamnaestog

<sup>62</sup> O konfesionalnom i civilnom bračnom pravu u Hrvatskoj i Slavoniji u drugoj polovini XIX. stoljeća, kao i nedosljednosti primjene konfesionalnih i/civilnih propisa u praksi, vidi u: DOBROVŠAK, „Ženidbeno (bračno) pravo u 19. st. u Hrvatskoj”, posebno 82, 89-93.

<sup>63</sup> KRŠNJAVI, *Zapisci*, knj. 1, 297, 378. Vidi i: HR-HDA-806-EL, 1.4.17. Dnevnik 1900.-1906., Putovanja i izleti 1891.-1906., upis za nadnevak 19. V. 1904., kad se „Micekova (...) mila supruga Paula” prvi put spominje u bilješkama Laszowskog.

<sup>64</sup> „Pismo iz Zagreba”, *Svjetlo* (Karlovac), 25. 9. 1904., s. p.

<sup>65</sup> LASZOWSKI, *Porodica Tomašića*, 30.

<sup>66</sup> *Isto*; „† Nikola pl. Tomašić”, *Narodne novine*, 31. 5. 1918., 2.

<sup>67</sup> HR-HDA-806-EL, 1.4.17. Dnevnik 1921.-1922., upis za nadnevak 28. II. 1921.

koljena. Čak je i kućni prijatelj njegove supruge, na porugu i podsmijeh svega hrvatskog svijeta, bio imenovan najprije sudskim savjetnikom a potom i odjelnim predstojnikom pravosuđa.”<sup>68</sup>

Je li doista bilo tako s današnjega je gledišta gotovo nemoguće sa sigurnošću tvrditi. Međutim, ako postoje pouzdani podaci o Tomašićevoj naravi koje smo spominjali i ako nam je poznat postupak kad je za banovanja na neslužbenom sastanku, bez ikakve prethodne pripreme i na prijedlog bratića Laszowskog, jednim potezom pera Zemaljskom arhivu namijenio prostor u zgradi Sveučilišne knjižnice za čiju su izgradnju već bili izrađeni svi nacrti, i to uz protivljenje tadašnjega zemaljskog arhivara, odnosno šefa Zemaljskoga arhiva Ivana Bojničića,<sup>69</sup> s oprezom se može povjerovati barem dijelu riječi koje su nam ostale iza Kršnjavoga.

Veliki dio vremena nakon Tomašićeva odstupanja s mjesta hrvatskoga bana početkom 1912. te posljedičnoga potpunog povlačenja iz politike supružnici su osim u Zagrebu provodili na slikovitom imanju Treščerovac u blizini Ozlja, gdje se Nikola usporedo sa znanstvenim uspješno bavio i radom na tamošnjem gospodarstvu.<sup>70</sup> U metropoli je prema nacrtima Viktora Kovačića 1912. i 1913. dao pregraditi i pretvoriti u jednu arhitektonsku cjelinu dvije i danas postojeće stambene zgrade u tadašnjoj Kukovićevoj (danas Hebrangovoj) ulici na brojevima 17-19.<sup>71</sup>



Slika 9. Supružnici Tomašić (zdesna) u društvu Eme i Rade Partaša. Vjerojatno tijekom Prvoga svjetskog rata. HR-HDA-ZBEZ, kut. 2.

<sup>68</sup> KRŠNJAVI, *Zapisci*, knj. 1, 297, 340, 378-379. Spomenuti Paulin prijatelj bio je pravnik, etnograf i sveučilišni profesor Luka Marjanović (1844. – 1922.). Navod je preuzet sa str. 378.

<sup>69</sup> STIPANČEVIĆ, „Na kavi s banom – pozadina izgradnje Sveučilišne knjižnice i Zemaljskog arhiva u Zagrebu”, 183-184.

<sup>70</sup> LASZOWSKI, *Porodica Tomašića*, 31.

<sup>71</sup> DAMJANOVIĆ, *Zagreb. Arhitektonski atlas*, 162.

Ipak, Tomašići nisu dugo uživali u raskošnoj imovini. Oboje su preminuli u prilično ranoj životnoj dobi, Nikola u 54., a Paula u 45. godini života. Nikola je još od mladosti bio plućni bolesnik, zbog čega je čak – vjerojatno se osjećajući sve lošije – 1917. u Opatiji kupio ljetnikovac nadajući se oporavku u priobalnoj klimi. To se, međutim, nije dogodilo. Početkom 1918. bolest se naglo pogoršala i prisilila ga da se iz svoje primorske oaze vrati najprije u Zagreb, a zatim i Trešćerovac, u kojemu je i preminuo 29. svibnja iste godine kao posljednji muškarac svojega roda.<sup>72</sup> Budući da se formalno nikad nije vratio na katoličanstvo (vjerojatno zbog činjenice da ga je prva supruga nadživjela, pa za to nije imao ni prilike), crkvene vlasti nisu dopustile ukop prema katoličkom obredu koji su od zagrebačkoga nadbiskupa zatražili njegovi bližnji. Stoga je pravoslavno opijelo izvedeno u Trešćerovcu, a posmrtni su mu ostaci prema vlastitom zahtjevu i prijašnjem dogovoru s lokalnim župnikom i prijateljem Gašom Grandavcem pokopani u dvorištu ozaljske župne crkve sv. Vida, gdje počivaju i danas.<sup>73</sup>

Paula ga je nadživjela nepune tri godine, provevši ih „vrlo povučeno”. Poznato je i da je dugo pobolijevala.<sup>74</sup> Ako je vjerovati uzrocima njezine smrti navedenim u službenoj dokumentaciji, možda ni sama nije bila svjesna narušenosti vlastitoga zdravlja. Život s Tomašićem (i nezaliječenom bolešću) – prema sačuvanim fotografijama iz njezinih posljednjih godina – ostavio je traga. Na licu i stasu više se nije moglo pronaći mnogo od negdanje glasovite ljepote. Pa ipak, nakon muževljeve je smrti nastavila naizgled normalno živjeti u Kukovićevoj ulici uživajući u nemalom, vjerojatno oporučno namijenjenom bogatstvu.<sup>75</sup> Čini se da se dvije godine nakon suprugove smrti namjeravala udati i rasprodati imovinu te se čak i zaručila s nekim majorom jugoslavenske vojske Plećevićem, kojemu je na spomenutoj adresi iznajmljivala stan, obilato ga novčano potpomažući u njegovoj želji da svlada strane jezike i postane vojnim atašekom u nekoj od europskih država.<sup>76</sup>

<sup>72</sup> „† Nikola pl. Tomašić”, *Narodne novine*, 31. 5. 1918., 2. Vidi i: HR-HDA-774-OT, Nabava vile u Opatiji, kut. 6.

<sup>73</sup> STIPANČEVIĆ, *Neznani svijet Emila Laszowskog*, 288.

<sup>74</sup> „† Paula Tomašić od Korane”, *Novosti* (Zagreb), 2. 3. 1921., 3.

<sup>75</sup> O problematici bračnoga nasljeđivanja u Hrvatskoj i Slavoniji vidi: KREŠIĆ, „Zakonsko nasljeđivanje bračnih drugova”, *passim*.

<sup>76</sup> HR-HDA-806-EL, 1.4.16. Dnevnik 1. 12. 1919. – 31. 12. 1920., upis za nadnevak 22. IX. 1920. te 1.4.17. Dnevnik 1921.-1922., upisi za nadnevke 28. II., 2. III. i 17. III. 1921. Možda je riječ o Dragomiru M. Plećeviću (1881. – 1925.), topničkom i zrakoplovnom časniku koji bi po životnom putu i napredovanju u službi mogao odgovarati navedenim bilješkama Laszowskog.



Slika 10. Tragovi negdanje ljepote. Paula Tomašić snimljena vjerojatno nakon Nikoline smrti. HR-HDA-ZBEZ, kut. 1.

Preminula je uslijed komplikacija nakon operacije „furunkula” na glavi koju je u zagrebačkoj Bolnici milosrdnih sestara sredinom veljače 1921. izveo dr. Daniel Riessner. Nakon nepovratnoga pogoršanja općega stanja organizma, očito uzrokovanog primarnom bolešću, umrla je 28. veljače, a pokopana 3. ožujka 1921. na zagrebačkome Mirogoju. U mrtvozorničkom registru kao uzrok smrti navedeni su „Diabetes mellitus” i „Phlegmone capitis”, odnosno šećerna bolest te infekcija mekoga potkožnog tkiva na glavi, zbog čega je i bila podvrgnuta kirurškom zahvatu.<sup>77</sup> Ironijom sudbine, Paula nije bila i posljednji živući predstavnik jedne grane Tomašića od loze drevnih Mogorovića. Kao što je kazano, i nju je, kao i Nikolu, za dulje vrijeme nadživjela njegova prva supruga Marija, nikad se ne odrekavši glasovitoga plemenitaškog prezimena.

### Blijede slike minule stvarnosti

Jedan od zaključaka koje bismo mogli izvući iz prethodnih redaka zasigurno jest onaj da se u životima ljudi, vjerojatno od osvita civilizacije, rijetko što uistinu mijenja osim okoline koja ih okružuje. Malotko se od nas ne bi mogao pronaći barem u jednom odsječku Tomašićeva života koji smo dosad spominjali. A to je samo mali ulomak onoga što se u njemu i životima njegovih družica uistinu događalo i što će trajno ostati onkraj mogućnosti

<sup>77</sup> HR-DAZG-10-GPZ, Zdravstveni odsjek, IV. zdravstveni kotar, sig. zo 173 – mrtvozornički registar 1921., upis pod br. 163.

naše spoznaje. Na kraju, ne može se ne upitati imaju li ovakve i slične studije znatnije koristi, jer osim produbljivanja razumijevanja prošlosti na mikro-razini ograničeno doprinose shvaćanju njezine ukupnosti ako ju promatramo isključivo na „velikoj ljestvici”. Pa ipak, pokušaj je to da se u „velike događaje” i među „velike ljude” unese dašak osobnosti i svakodnevice, lišen pukoga nabiranja nerijetko suhoparnih činjenica koje otkrivaju malo ili ništa od onoga od čega je uistinu bio sazdan život društva ili određenoga pojedinca.

Iza Tomašićeva habitusa erudita, sveučilišnoga profesora, akademika, poliglota, ekonomista, političara i znanstvenika krila se naprasita, teška i neuravnotežena osoba. Njegov bi se budući biograf svakako trebao pozabaviti i tim dijelom karaktera, bez kojega se u analizu njegovih postignuća i društvenih postupaka zapravo i ne isplati ulaziti. Teško je ne zapitati se koliko je osoba „Micek” povrijedio svojim postupcima počevši od najbližih osoba koje su ga okruživale. I koliko ih je zadužio takav nemilosrdan, okrutan, divlji i neubrojiv – da se poslužimo riječima M. Cihlara Nehajeva. Jer ispod kože je bio jednako krvav kao i svi ostali „smrtnici” s kojima je dijelio društveni prostor. Samo toga vjerojatno nije na vrijeme postao svjestan, kao što to nije ni većina nas danas. Postoje naznake da je bračnom životu „bivši na visini vlasti” pristupao slično kao i političkim igrama na hrvatskoj društvenoj pozornici na prijelazu XIX. i XX. stoljeća. Ni posve crno ni posve bijelo. „Brutalno postupajući” prema Mariji kao što je to činio prema političkim protivnicima i podređenima ili zaljubljujući se u lijepu Paulu, mijenjajući zbog nje vjeroispovijed i barem ju spočetka obasipajući pažnjom i naklonošću, kao što je to činio prema svojem političkom mentoru Khuen-Héderváryju (i vjerojatno nikomu više), ili pomažući onima za koje je držao da im se treba ili isplati pomoći.

Ako bi se tome još dometnula zanimljiva podudarnost da su i Tomašić i Tomašićka svoje ženidbene drugove zamijenili znatno mlađim osobama te raščlamba priloženih slikovnih prikaza aktera ovoga priloga, moglo bi se kazati još koješta. U prvome redu ponešto o doživljavanju ženske ljepote zagrebačkoga visokog društva na prijelazu stoljeća. O pomalo jezivom Nikolinu izgledu, Paulinu očiglednom propadanju (s obzirom na dob i status) tijekom godina provedenih sa supružnikom i znatno svježijem izdanju njezine starije prethodnice fotografirane u približno isto vrijeme mogla bi se napisati zasebna studija. Međutim, taj dio spada u fluidne i znanstvenom vrednovanju zazorne vode, pa ih ovdje vrijedi samo primijetiti. Ono što je važnije i na čemu se temelji čitatelju podastrt rad, a to su arhivska vrela i bilješke suvremenika, trebalo bi svjedočiti dovoljno da se uspije nazreti istina o djeliću promatrane prošle stvarnosti. Naravno, uz uvijek prisutnu spoznaju da je riječ o zamućenim prikazima koji događaje oslikavaju na ne posve vjeran način te da je mnogo toga ostalo izvan našega dohvata.

## Arhivski i neobjavljeni izvori

HR-DAZG-10-GPZ: Hrvatska, Državni arhiv u Zagrebu, Zagreb, fond 10, Gradsko poglavarstvo Zagreb.

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

– fond 635-DBHZ: Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja”.

– fond 774-OT: Obiteljski fond Tomašić.

– fond 806-EL: Osobni fond Emilij Laszowski.

– fond 832-MŠ: Osobni fond Milan Šufflay.

– fond 1448-ZBMK: Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga i popisa obitelji.

– zbirka ZBEZ: Zbirka fotografija Erlich-Zdvorak.

NAZG-NDS: Hrvatska, Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Zagreb, fond Nadbiskupski duhovni stol.

PZFT: Privatna zbirka Feodore Turković.

Razgovor s Feodorom Turković 17. veljače 2023.

## Mrežni izvori

„Antonija Tomašić Luketić”. *Geni*. Pristup ostvaren 2. 12. 2022. <https://www.geni.com/people/Antonija-Toma%C5%A1i%C4%87-Luketi%C4%87/600000007398137248>.

„Bela pl. Tomašić od Korane i Belaja”. *Billion graves*. Pristup ostvaren 2. 12. 2022. <https://billiongraves.com/grave/Bela-pl-Toma%C5%A1i%C4%87-od-Korane-i-Belaja/15247126>.

„Hermina Maretić”. *Geni*. Pristup ostvaren 2. 12. 2022. <https://www.geni.com/people/Hermina-Mareti%C4%87/6000000086496287007>.

„Hermina Maretić (p. Gluhak)”. *Billion graves*. Pristup ostvaren 16. 1. 2023. <https://billiongraves.com/images?t=med11012013&col=364173542294-81491&cat=148804&rec=21931045>.

„Petar Franjo Tomašić”. *Geni*. Pristup ostvaren 2. 12. 2022. <https://www.geni.com/people/Petar-Franjo-Toma%C5%A1i%C4%87/60000000738982-0438>.

## Tisak

*Banovac* (Petrinja), 1896.

*Dom i svijet* (Zagreb), 1907.

*Hrvatska riječ* (Zagreb), 1918.

*Jutarnji list* (Zagreb), 1912, 1921.

*Narodne novine* (Zagreb), 1918.

*Neues Wiener Tagblatt* (Beč), 1896.

*Novosti* (Zagreb), 1921.

*Obzor* (Zagreb), 1896.

*Svjetlo* (Karlovac), 1904.

## Literatura

ANTOLJAK, Stjepan. „Milan Šufflay kao paleograf i diplomatičar”. *Arhivski vjesnik* 38 (1995): 133-148.

DAMJANOVIĆ, Dragan. *Zagreb. Arhitektonski atlas*. Zagreb: AGM, 2014.

DOBROVŠAK, Ljiljana. „Ženidbeno (bračno) pravo u 19. st. u Hrvatskoj”. *Croatica Christiana Periodica* 29 (2005), br. 56: 77-104.

HORVAT, Josip. *Hrvatski panoptikum*. Zagreb: Globus, 1982.

HORVAT, Josip. *Pisma Slavku Batušiću*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2014.

KOSTRENIČIĆ, Marko. *Tadija Smičiklas*. Zagreb: JAZU, 1962.

KREŠIĆ, Mirela. „Zakonsko nasljeđivanje bračnih drugova prema Općem građanskom zakoniku na hrvatsko-slavonskom pravnom području”. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 60 (2010), br. 2: 527-554.

KRŠNJAVI, Iso. *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*, knj. 1-2. Zagreb: Mladost, 1986.

LASZOWSKI, Emilij. *Porodica Tomašića. Historijsko-genealogijski prikaz*. Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1910.

NEHAJEV, Milutin. *Političke silhuete*. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1945.

STIPANČEVIĆ, Mario. „Na kavi s banom – pozadina izgradnje Sveučilišne knjižnice i Zemaljskog arhiva u Zagrebu”. *Arhivski vjesnik* 56 (2013): 173-189.

STIPANČEVIĆ, Mario. *Neznani svijet Emila Laszowskog*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2014.

ŠIŠIĆ, Ferdo. „O Nikoli Tomašiću”. *Hrvatska njiva* 20-21 (1918): 333-334.



## SUMMARY

### **The Ban's (Viceroy's) two Wives. A Note on the Private Life of Nikola Tomašić**

The contribution endeavours to shed light on one part of the private life of the Croatian ban, Nikola Tomašić – more precisely, his marriages to Marija Gluhak and Paula Gaj. Perhaps this topic would be irrelevant if Tomašić had not decided to convert to Orthodoxy due to his second marriage and to a much younger woman who at that time was known as one of Zagreb's beauties, which led to a significant reaction in the higher social circles of the time. Original archival sources and the available literature were used to create a narrative and, probably for the first time, the article presents to the general public pictures of the female actors in these events.

Keywords: Nikola Tomašić; Marija Gluhak; Paula Gaj; Milan Šufflay; biography; marriages